

Красінько О. Д.

КРИМІНАЛЬНЕ СЛІДСТВО ПОЛІЦІЇ КИЄВА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті на основі архівних документів, зокрема матеріалів слідчих справ і звітності, проаналізовано процедуру розслідування кримінальних злочинів поліцією Києва у першій половині ХІХ ст. Розглянуто основні підходи до інтерпретації діяльності поліції в історіографії. Традиційним для істориків поліції Російської імперії є погляд на діяльність вартових правопорядку як на практичне втілення урядової політики. Під кутом зору влади не існувало градації злочинів, а розслідування сприймалось як однаковий обов'язок із підтримання порядку та «блага».

Розслідування кримінальних справ у Києві середини ХІХ ст. було тісно пов'язане зі збиранням свідчень місцевих мешканців. Ведення справ на локальному рівні зумовлювалось як владними приписами, так і інтересами самих поліцейських. Власні мотивації міської поліції впливали на формування звітності і комунікацію із високопосадовцями, а також на безпосередній перебіг слідства. З кар'єрних міркувань чиновники вдавались до створення враження ефективнішої роботи, через що ретельніше розслідували переступи, які потенційно могли викликати помітнішу реакцію з боку начальства.

Ключові слова: поліція, Київ, злочини, кримінальне слідство, ХІХ ст.

Поліція Російської імперії опинилась у фокусі уваги дослідників ще з кінця ХІХ — початку ХХ ст. Науковцям ішлося насамперед про з'ясування місця та ролі вартових правопорядку в Російській імперії. Фахові юристи Російської імперії сприймали поліцейську діяльність як саме правоохоронну, спрямовану на захист благополуччя населення. Основні суперечки у науковому середовищі викликало саме питання про те, кому слід забезпечувати це благо — винятково державі чи й суспільним інституціям¹.

Іншою інтерпретацією діяльності поліції, широко представленою у радянській історіогра-

фії, є захист інтересів державних еліт². Третій підхід є суголосним концепції «добре впорядкованої поліцейської держави» Марка Рава. Згідно з нею, під впливом потрясінь ранньомодерної доби, як-от Реформації та «військової революції», відбулась трансформація управління європейськими державами, в яких усе більшу роль відігравав монарх. Головним завданням для централізованих «добре впорядкованих поліцейських держав» поставало творення ефективної модерної країни на основі раціональної системи управління та продуманих законів, а основним інструментом — бюрократична система³. У книжці Олександра Бандурки назву поліції має витворення громадського порядку, що є основним завданням «абсолютної монархії» у Російській імперії⁴. На думку Юрія Холода, в епоху

¹ Николай Белявский, *Полицейское право (административное право)* (Петроград: Типография товарищества «Екатерингофское Печатное Дело», 1915), 18; Владимир Дерюжинский, *Полицейское право* (Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1911), 7; Петр Шеймин, «Учебник права внутреннего управления (полицейского права)», в *Российское полицейское (административное) право. Конец XIX — начало XX века. Хрестоматия* (Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1999), 76; Виктор Ивановский, «Учебник административного права. Полицейское право. Право внутреннего управления», в *Там само*, 290; Иван Андреевский, *Полицейское право. Т. 1. Полиция безопасности* (Санкт-Петербург: типография В. В. Прагц, 1874), 2; Иван Тарасов, *Очерк науки полицейского права* (Москва: Печатня С. П. Яковлева, 1897), 7; Михаил Полибин, «Повторительный курс полицейского права», в *Российское полицейское (административное) право. Конец XIX — начало XX века. Хрестоматия*, упор. Ю. Стариков (Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1999), 247; Аркадий Елистратов, «Основные начала административного права», в *Там само*, 385.

² Роланд Мулукаев, *Полиция и тюремные учреждения дореволюционной России* (Москва: Высшая школа МООП РСФСР, 1964), 4; Николай Ерошкин, *История государственных учреждений дореволюционной России* (Москва: Высшая школа, 1983), 191; Валентина Клеандрова и Лев Яковлев, *История полиции, политического сыска и контрразведки России в XVIII — начале XX века* (Москва: ВШ КГБ СССР, 1985), 4; Олександр Ярмиш, *Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX — на початку XX ст.* (Харків: Консум, 2007), 7.

³ Marc Raef, «The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach», *The American Historical Review* 80 (5) (1975): 1222, 1229–1230.

⁴ Олександр Бандурка, *Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. — 1917 р.)* (Харків: Золота миля, 2012), 102.

«освіченого» абсолютизму в Російській імперії виникла поліцейська держава, потребою якої було творення дієвого порядку⁵.

Попри наявність декількох схем пояснення, дослідники здебільшого розглядають поліцію саме як владну структуру крізь призму (не)ефективності втілення урядових потреб. Натомість у фокусі уваги цієї статті перебуває позиція поліції як «проміжної ланки» між імперською адміністрацією та місцевими мешканцями, що, з одного боку, ставила перед чиновниками вимогу виконувати владні приписи, а з іншого — дозволяла втілювати їх з урахуванням і особистих інтересів. Тож це дослідження не тільки вводить до наукового обігу нові факти, що стосуються безпосередньо перебігу слідства, а й продовжує історіографічну дискусію під новим кутком, оскільки поліцейських у ньому розглянуто як соціальних акторів із власною мотивацією, що не обмежувалась втіленням державної політики раціоналізації. Ефективно так поглянути на вартіх правопорядку можливо саме на локальному рівні (одне місто). Мікроісторичний підхід з увагою до казусів і щільним аналізом соціального контексту Києва, до того ж на основі досі не відомих архівних джерел, дає змогу максимально зауважити різні «нормативні» та «непрописані» особливості кримінального слідства.

Діяльність поліції проаналізовано крізь призму процедури кримінального слідства. Розслідування злочинів становило лише одну позицію у довгому переліку обов'язків охорони порядку в Російській імперії, про що йтиметься далі. Саме такий фокус вибрано з огляду на те, що дослідження практики слідства дає змогу виявляти чинники, які впливали на ведення справ чиновниками у ретельніший спосіб або навпаки. Увага до різниці ставлення до різних видів переступів зумовлює потребу окреслення кількості та кваліфікації злочинів, що їх скоювали у Києві першої половини XIX ст. Тому в першій частині статті розглянуто, які переступи належали до повноважень поліції, а також здійснено порівняння різних видів джерел, що у них висвітлювався стан злочинності міста. У другій частині студії у фокусі уваги перебуває саме процедура розслідування справ, на яку, як і на звітність, також впливали суб'єктивні чинники.

Взірцем для організації поліцейської діяльності у першій половині XIX ст. залишався укладений 1782 р. «Устав благочиния». Відповідно до

цього документа, підтримування «благочиния» у кожному місті доручалось одній установі, що мала назву управи благочиния, або ж поліцейської⁶. Фактично управи виступали як колегіальні органи адміністративно-поліцейського управління у місті⁷. На чолі стояв городничий, який, утім, мав підпорядковуватись військовому коменданту в тих населених пунктах Російської імперії, де перебували гарнізони (що до них належав і Київ)⁸.

Наприкінці XVIII ст. управи благочиния було ліквідовано, а замість них за дотриманням порядку в губернських містах мали наглядати поліцмейстери. Безпосередніми очільниками міської поліції вони залишились і під час реформ вже початку наступного століття⁹. Втім, у Києві цю посаду 1833 р. було розділено на дві — старшого та молодшого поліцмейстерів¹⁰. У першій половині XIX ст. загальне керівництво поліцією міст і повітів здійснювало губернське правління на чолі з цивільним губернатором, який звітував генерал-губернаторові¹¹. Фінансування структури охорони порядку відбувалося коштом міста¹².

Якщо підпорядкування поліції на початку XIX ст. реформувалось, то функції все ще визначались «Уставом». Відповідно до нього, метою поліцейської діяльності було збереження «благочиния, добронравия и порядка»; нагляд за дотримання «полезного» і покарання за переступ передбаченого законами; впровадження рішень уряду та інших інстанцій, зокрема суду¹³. Коло обов'язків було доволі широким і виходило за межі розслідування кримінальних справ. Зокрема, поліція мала опікуватись економічними злочинами, наглядаючи за ввезенням краму і торгівлею, запобігаючи розповсюдженню заборонених товарів, а також контролюючи ціни й одиниці міри та ваги у місті. До повноважень поліцейських чиновників належав контроль за станом міських і передміських доріг, вулиць, мостів і переправ. Окремо належало наглядати за дотриманням розпоряджень про обмеження розкошів, заборони азартних ігор і лотерей¹⁴.

⁶ «Устав благочиния или полицейский», в *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, т. 21 (Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830), 463.

⁷ Микола Бармак, *Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII — перша половина XIX ст.)* (Тернопіль: Астон, 2007), 372.

⁸ Там само, 372.

⁹ Там само, 380, 387.

¹⁰ «О новом образовании полиции в Киеве», в *Полное собрание законов Российской империи. Второе собрание*, т. 8 (Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1834), 193.

¹¹ Бармак, *Формування владних інституцій*, 387.

¹² Там само, 388.

¹³ «Устав благочиния», 463.

¹⁴ Там само, 463–464, 466–467.

⁵ Юрій Анатолійович Холод, «Загальна поліція Російської імперії в Україні в 1862–1905» (Автореф. дис. канд. юрид. наук, Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2001), 6.

Розгалужений спектр функцій управи відповідав уявленню про благочиння як стан загального спокою і порядку. Обов'язки поліцейських чиновників, отже, полягали в забезпеченні радше моральної категорії «доброго громадянського согласія, мира и тишины»¹⁵ за допомогою унормування можливих відхилень від визначених законних норм.

Відповідно до «Статистического описания Киевской губернии», виданого у 1852 р. за наказом київського цивільного губернатора Івана Фундуклея, до повноважень поліції зокрема належав нагляд за соціальною активністю містян і затримання за переступ «порядка и благочиния»¹⁶. У тексті опису перелічено категорії порушень закону, що за них затримували киян протягом 1834–1844 рр. У цей період 4779 випадків, або ж 81 % усіх порушень, припали на переміщення без письмових «видів». На другому місці з великим відривом опинилось 988 випадків крадіжок — 16 %. Натомість частка тяжких кримінальних злочинів виявилась мізерною: упродовж десятиліття у центрі Київської губернії було вбито всього 17, а пограбовано 15 осіб (див. додаток). Хоча в опублікованому статистичному звіті за 1844 р. Київська губернія опинилась серед тих регіонів, де сталось «наиболее» вбивств, однак при цьому посіла останнє зі згаданих — сьоме — місце із 40 випадками за рік. Це число удвічі менше від першої позиції списку — Каспійської губернії, де зафіксували 105 убивств¹⁷. До того ж, у статистичному витягу не розмежовано Київ і губернські містечка й села.

Така ситуація не є унікальною: за повідомленнями преси, в 1837 р. у Санкт-Петербурзі насильницькою смертю загинули лише 7 осіб¹⁸. Ці дані корелюються із київськими, хоча кількість населення у двох містах суттєво відрізнялась. Так, в імперській столиці в 1845 р. мешкало 480 тис. осіб, натомість у Києві лише у піковий літній сезон збиралось до 104 тис. постійного населення й тимчасових заробітчан¹⁹. У середині XIX ст. у Москві за населення 370 тис. осіб

скоювали 5–6 вбивств на рік²⁰. Статистика Тобольського приказу висвітлює, що у період з 1827 до 1846 р. за вбивство до Сибіру заслали загалом 11 552 чоловіки та 2979 жінок, за крадіжку — 35 416 і 3244, а за «бродяжничество» — 38 656 і 9910 відповідно²¹. На думку Олександра Гурова, перевагу в структурі професійних злочинців (а отже й динаміці правопорушень) першої половини XIX ст. волоцюг, тих, хто самовільно проживав у містах без документів, чинив майнові переступи (переважно крадіжки), зумовлено специфічними соціально-економічними умовами виразно аграрної Російської імперії із домінантним селянським населенням²².

Дещо інакшу ситуацію показано у звітах київського поліцмейстера середини XIX ст. За 1849 р. у місті зафіксовано 124 надзвичайні випадки, з яких 59, або ж 47 % усіх згадок, припали на крадіжки, 20 (16 %) — раптові смерті, 14 (11 %) — нещасні випадки, 10 (8 %) — пожежі. Також зазначено про знайдені мертві тіла (6), самогубства (5), підкинутих дітей (4), наїзди кінями та збройні напади (по 2), побиття до смерті й випадкове отруєння²³. З одного боку, загальна кількість порушень закону видається надто незначною — уп'ятеро нижчою порівняно із даними навіть 1834 р. З іншого боку, у звіті жодний раз не згадано затримання волоцюги або людини без письмового дозволу на проживання — порушення, що було найпоширенішим для Києва за даними ще в 1844 р. У списку екстраординарних випадків за 1850 р. фігурує ще менша кількість справ, лише 50. У них частки крадіжок і раптових смертей майже однакові — 17 і 16 випадків відповідно, а згадок про волоцюг так само немає²⁴.

Разюче інша картина надзвичайних випадків кінця 1840-х рр., порівняно з 1830-ми, може вказувати на неповну звітність київського поліцмейстера. Можливо, причиною цього явища стало погане документування роботи або великий бюрократизм. І. Фундуклей, висвітлюючи ефективність роботи поліції, зауважив, що за 1846 р. «исполнено [...] 49 650 номеров», тобто по 136 справ кожного дня. Статистика цивільно-

¹⁵ «Устав благочиния», 467.

¹⁶ Иван Фундуклей, *Статистическое описание Киевской губернии* (Санкт-Петербург: в Типографии Министерства Внутренних дел, 1852), 397.

¹⁷ «Часть неофициальная», *Киевские губернские ведомости*, 14 июня, 1846.

¹⁸ «Извлечение из отчета Санкт-Петербургского обер-полицмейстера за 1837 год», *Санкт-Петербургские ведомости*, 9 января, 1838.

¹⁹ *Санкт-Петербург. 1703–2003: Юбилейный статистический сборник*, ред. Ирина Елисеєва и Елена Грибова (Санкт-Петербург: Судостроение, 2003), 16–17; Фундуклей, *Статистическое описание*, 356.

²⁰ Александр Борисов, Александр Малыгин и Роланд Мулукаев, *Полиция Российской империи* (Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2015), 116.

²¹ Евгений Анучин, *Материалы для уголовной статистики России: исследование о процентах ссылаемых в Сибирь* (Тобольск: типография Майкова, 1866), 19, 23, 24.

²² Александр Гуров, *Профессиональная преступность: прошлое и современность* (Москва: Юридическая литература, 1990), 30.

²³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДАК України), ф. 442, оп. 1, спр. 7709, арк. 1–269 зв.

²⁴ Там само, спр. 8131, арк. 1–142.

го губернатора про бюрократичну діяльність поліції була доволі оптимістична: за умови зростання кількості вхідних документів частка невіршених, як і тих справ, що залишилися із попереднього часу, зменшувалась²⁵. Однак уже 1848 р. у зверненні до генерал-губернатора чиновник змалював іншу ситуацію. На думку Фундуклея, через розбудову міста «переписка по полиции необыкновенно усиливается». У донесенні повідомлялось, що «первоначальных бумаг» до поліцейських чиновників входило близько 36 тис., а з урахуванням «подтвержденных» та «исходящих» — до 45 тис. документів на рік²⁶.

Зауваження Фундуклея підтверджує також статистика, зібрана за наказом старшого поліцеймейстера. Згідно з нею, на липень 1849 р. в поліції все ще перебувало 25 кримінальних, 27 слідчих і 3036 поточних невіршених справ²⁷. Тож київський поліцеймейстер розпорядився пришвидшити виконання і наголосив на поліпшенні діловодства, однак у поліції все ще були складнощі з довідками «по подтверждениям губернского правления и требованиям других присутственных мест»²⁸. Як бачимо, бюрократія не лише займала час правоохоронців, — лівова частка вхідних документів взагалі не була пов'язаною із кримінальними злочинами чи іншими «надзвичайними випадками». На спроможність поліцейських вести справи, вочевидь, впливала незначна кількість чиновників порівняно з чисельністю місцевого населення, що ставала все помітнішою у середині XIX ст. Штат київської міської поліції 1854 р. було затверджено в розмірі 312 осіб²⁹. Водночас, у 1856 р. кількість киян становила 55,6 тис. осіб, а в 1874 р. — 127,5 тис.³⁰ Така диспропорція 1859 р. зумовила пропозицію генерал-губернатора Іларіона Васильчикова з реорганізації поліції, однак штат реформовано було тільки 1875 р.³¹

Варто зауважити, що з переліку екстраординарних справ за 1849 р., про які звітувала поліція, лише в одному випадку вартість вкраденого становила менше за рубль. У 15 із 59 крадіжок

ішлося про суму від 4 до 50 руб., у восьми — від 50 до 100 руб., натомість у 24 — про речі, що коштували понад 100 рублів. У 1850 р. двічі вкрадено на вартість до 50 рублів, чотири рази — від 50 до 100 рублів, 11 — понад 100 рублів³². Для порівняння, у 1840-х вартість переважної кількості міщанських будинків Києва сягала від 20 до 100 руб., а за 25 руб. на рік студенти Університету святого Володимира знімали квартири у будиночках між Печерськом і Липками з обідом, чаєм і пранням³³. Водночас, згідно зі штатом київської поліції, затвердженим 1834 р., річне жалування «частного» пристава становило 600 руб., а квартального наглядача — 350 руб.³⁴ Отже, крадіжка на понад 100 рублів дорівнювала втраті місячного, а то й квартального жалування середнього чиновника і була вагомим прибутком для злочинця й матеріальним ударом для його жертви у Києві.

Фіксація переважно середніх або великих крадіжок разом із нещасними випадками та раптовими смертями дає змогу припустити, що звіти київського поліцеймейстера були навмисно неповні. Ймовірно, до офіційної документації, адресованої генерал-губернатору, здебільшого потрапляли згадки або про гучні справи, зокрема і значні крадіжки, або про надзвичайні випадки, що не потребували детального розслідування поліції, як-от раптові смерті. В такий спосіб звіти фіксували вигіднішу для поліції картину ефективності роботи. Водночас показником скрупульозності поліції виявлявся сам факт провадження розслідування, оскільки у звітах не зафіксовано його результатів, як-от (не)успішного пошуку злочинців.

Хоча звіти не дають змоги проаналізувати загальну кількість злочинів у Києві за рік, вони проливають світло на процедуру розслідування. У першій половині XIX ст. обов'язком поліції було проведення досудового слідства з усіх справ³⁵. Розслідувати призначали конкретній поліцейській частині, вочевидь, за територіальним принципом. Наприклад, справу про крадіжку припасів із лавки на Києво-Печерському ринку доручили Печерській частині, а слідство

²⁵ Фундуклей, *Статистическое описание*, 398.

²⁶ ЦДАК, ф. 442, оп. 1, спр. 7447, арк. 1 зв.

²⁷ Там само, арк. 12 зв.

²⁸ Там само, арк. 15 зв. — 16.

²⁹ Олена Олександрівна Самоїленко, «Київська міська поліція в середині XIX — на початку XX ст.» (Автореф. дис. канд. юрид. наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького при НАН України, 2000), 7.

³⁰ Андрій Буцик, «Київ у період розкладу феодально-кріпосницької системи (1800–1860 рр.)», в *Історія міст і сіл Української РСР*, т. 8, упор. Петро Тронько та ін. (Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968), 102, 132.

³¹ Самоїленко, «Київська міська поліція», 8–9.

³² ЦДАК, ф. 442, оп. 1, спр. 7709, арк. 1–269 зв.

³³ Олена Кохан, «Економічне та правове становище київського міщанства у 1782–1870 рр.» (Дис. канд. іст. наук, Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021), 70; Воспоминания М. Чалого, *Киевская старина* 10 (1889): 129, 133.

³⁴ «О прибавке к пяти частям Киева еще шестой части», в *Полное собрание законов Российской империи. Второе собрание*, т. 9 (Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1835), 65.

³⁵ Иван Фойницкий, *Курс уголовного судопроизводства*, т. 1 (Санкт-Петербург: типография товарищества «Общественная польза», 1912), 457.

про знайдене тіло із пробитою головою на Пріорці — наглядчачеві Куренівського кварталу³⁶. Коли труп було знайдено на території Митрополичого гаю, поліцмейстер повідомив генерал-губернатору, що «как же означенный человек найден в районе киевского земского суда, то о произведении о сем происшествии исследования, равно и об открытии его происхождения, сообщено вместе с сим в земский суд»³⁷. Утім, траплялися і винятки. Наприклад, 1850 р. рядовий Звіринецького кварталу виявив у Теличківському шинку скалічене тіло калузького міщанина Прокопія Акімова поряд із двома саперними солдатами і штатним служителем Києво-Печерської лаври Федором Лященком. За територіальною прив'язкою справу мав би розслідувати наглядач Звіринецького кварталу, однак слідство почали пристави Печерської та Либідської частин Витвіцький і Пясецький³⁸.

Згідно з «Уставом благочиния», дізнання починалось зі «словесного исследования», що полягало у розпитуванні свідків або допиті підозрюваних приставом, у частині якого відбулось порушення³⁹. У звітах про надзвичайні ситуації зазначали дату; особисті дані свідків або жертв, переважно імена, соціальний статус і місце проживання; обставини того, що трапилося; деталі, зокрема опис та суму вкраденого або вік і стан здоров'я раптово померлого. Деталізований опис вкраденого майна згодом використовували для публікації у газеті на випадок, якщо його впізнають свідки або жертви пограбування. Наприклад, 1851 р. у «Киевских губернских ведомостях» надрукували списки речей, відібраних у дезертира Потапа Войнова, а також імовірно вкрадених в унтерофіцерши Параскеви Орлової та подружжя Гофманів⁴⁰. 1855 року опубліковано повідомлення про конокрадіство в купця Тимофія Дегтярьова, причому в оголошенні зауважено прикмети злочинця та масть коня⁴¹. 1856 року оприлюднено перелік речей, відібраних у арештанта Прокопія Степаненка, справжнього господаря яких запрошували забрати майно у київській поліції⁴². Також мали зазначати причини пожеж, однак переважно обмежувались поясненнями про те, що винного не було відшукано⁴³.

Киян розпитували не лише про обставини злочинів, а й про їхню думку щодо ймовірних винних. Приміром, у переліку надзвичайних подій за 1849 і 1850 рр. стосовно фіксації крадіжок зазначено риторичні кліше про здійснення злочину «неизвестно кем»⁴⁴. Натомість, якщо жертви здогадувались, хто міг заволодіти їхніми речами, то відповідні імена підозрюваних занотувували у звіті. Наприклад, барон Ромліч вказав на своїх дворових людей Герасима і Семена Кутового, брата Бенери — на поденщика Порфирія Стеблинського, а київський купець 2-ї гільдії Вакулєнко — на солдата Івана Бочарова⁴⁵.

Словесне звинувачення було підставою для наступних кроків. Тих підозрюваних, які залишалися в місті, арештовували при поліцейських частинах, як-от селянина Лева Максимова або міщанина Степана Сучкіна⁴⁶. Так само до камер потрапляли зауважені свідками порушники «благочиния». Наприклад, міщанку Дар'ю Єрмакову затримали при Печерській частині за п'янство, буйство, бійку і заподіяння образ, а кухарку Інституту шляхетних панянок Стефаниду Драбницьку — за завдану ножом рану київському міщанину Михайлу Кияниці⁴⁷.

Інколи затримані особи добровільно зізнавалися у злочині, як учинив підозрюваний у крадіжці речей вдови підпрапорщика Ольги Несвічової офіцерський син Микола Бобровський⁴⁸. Утім, у разі серйозних обвинувачень скарги жертв проти конкретної особи лише слугували підставою для початку справи, однак мали бути вагомі докази. У 1841 р. старший рядовий Порфирій Чумаков звернувся до Двірцевої частини із повідомленням про те, що канцеляристи Петро Качинський і Франц Зальський згвалтували його 16-річну доньку Ольгу. Хоча генерал-губернатор розпорядився про проведення «строгого исследования» для передання винних «законному суду»⁴⁹, а імена оскаржених були відомі, Качинського та Зальського звільнили від відповідальності. Підставою для такого рішення палати кримінального суду став брак «законных доказательств на обвинение в взводимом преступлении»⁵⁰. У Російській імперії

³⁶ ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 7709, арк. 8, 16.

³⁷ Там само, арк. 35 зв.

³⁸ Там само, спр. 8131, арк. 20 зв.

³⁹ «Устав благочиния», 470.

⁴⁰ «Об уворованных вещах», *Киевские губернские ведомости*, 21 июля, 1851.

⁴¹ «Об отыскании человека с лошадей», *Киевские губернские ведомости*, 23 июня, 1855.

⁴² «Об отыскании хозяина», *Киевские губернские ведомости*, 27 октября, 1856.

⁴³ ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 7709, арк. 154 зв., 189 зв.; спр. 8131, арк. 81, 82, 121.

⁴⁴ Там само, спр. 7709, арк. 8, 11, 24, 26–26 зв., 31, 42–42 зв., 64–64 зв., 83, 109–109 зв., 110–110 зв., 114, 121–121 зв., 139–139 зв., 141, 142–142 зв., 152–152 зв., 166–166 зв., 179–179 зв., 185–185 зв., 192–192 зв., 213–213 зв., 222–222 зв., 244–244 зв., 255, 256–256 зв., 263; спр. 8131, арк. 1–4 зв., 11–11 зв., 35–35 зв., 53–53 зв., 68–68 зв., 78, 83, 84, 88, 90, 122.

⁴⁵ Там само, спр. 7709, арк. 44, 116 зв., зв.

⁴⁶ Там само, арк. 142 зв., арк. 165 зв.

⁴⁷ Там само, спр. 7709, арк. 71 зв.; спр. 8131, арк. 51 зв.

⁴⁸ Там само, спр. 7709, арк. 48.

⁴⁹ Там само, спр. 4051, арк. 2–2 зв.

⁵⁰ Там само, арк. 4.

середини XIX ст. справи про згвалтування нечасто завершувались покаранням через складну процедуру слідства, що передбачала увагу до характеру, репутації та поведінки жертви під час нападу⁵¹. Так само значення набували фізичні докази. Тим не менше, хоча медичний огляд в аналогічних справах практикували ще в домодерний час, процедура його проведення і долучення до судового процесу в імперії не була усталеною до реформ 1860-х рр.⁵²

Обстеження у межах поліцейського розслідування також передбачалось у випадках тілесних ушкоджень або раптової смерті. Приміром, у справі Семена Макрукова, якого начебто пограбували і скалічили (відрізали палець лівої руки) солдати, рану постраждалого оглядав головний лікар Київського воєнного госпіталю⁵³. А відмова чиновника Алексеєва від огляду його рани, яку нібито завдали солдати Полтавського піхотного полку, взагалі стала підставою для закриття справи⁵⁴, оскільки вказувала на ймовірний наклеп. Висновки медиків також давали змогу кваліфікувати причину загибелі особи як природну або спричинену застосуванням фізичної сили. Якщо на тілі не знаходили ознак насильства, а також, імовірно, не виявляли родичів, які могли забезпечити поховання, то мертвих передавали до анатомічного театру Університету святого Володимира. Так, зокрема, вчинили із тілами Марфи Бойченкової, Стора Гаврилова та Івана Науменка⁵⁵.

Варто зазначити, що на рівні законодавчих актів не було градації пріоритетності сфер діяльності поліції, для уряду всі напрями формально мали однакову важливість. Однак у поліцейській практиці значущість деяких справ простежувалась навіть на рівні риторичних формул. Наприклад, у звітах київського старшого поліцмейстера генерал-губернатору було таке звичне кліше: «Получив о сем донесение части N, градская полиция предписала оной же части произвести исследование, и о том же имеет честь донести Вашему Высокопревосходительству». Втім, у двох випадках стандартну формулу було дещо модифіковано: поліцмейстер наказував провести «строгое» і «строжайшее исследование»⁵⁶ справ Міхеля Ноткіна та Франца Гофмана відповідно.

У першому випадку йшлося про спробу розміняти фальшиву асигнацію єврейським ремі-

щевським міщанином. Фальшивомонетництво у другій третині XIX ст. було настільки поширеним на території Київської губернії, що міністерство фінансів направило туди спеціального чиновника для вивчення ситуації. На основі його звіту було оголошено сенатський указ про посилення уваги до цього злочину на Правобережжі. Водночас, обмін паперових грошей на монети сприяв ще більше тим зловмисникам, які збували фальшиві знаки нібито з вигодою для клієнтів⁵⁷. При цьому незаконне виготовлення грошей було злочином, за який карали вельми суворо не лише фальшувальників, а й осіб, які знали про факт підробки, проте не повідомили про нього⁵⁸. Посилена увага влади до згаданої проблеми пояснює наголос, що його поліцмейстер зробив на розслідуванні.

Справа Франца Гофмана, натомість, слабко пов'язана із державним інтересом. Старобихівський міщанин скаржився поліції на напад гурту невідомих людей із вимазаними сажею обличчями, які проникли до будинку Гофмана, погрозували йому та його дружині фізичною розправою і пограбували⁵⁹. Варто зазначити, що за рік до події, у квітні 1848 р., у Києві було зафіксовано подібний епізод, коли до будинку священника Печерської цвинтарної церкви Костянтина Троїцького увірвалось троє озброєних людей і погрозами примусили його жінку віддати 50 рублів і прикраси⁶⁰. Схожий злочин стався і через місяць після пограбування Гофмана: до будинку відставного унтерофіцера Попова вночі вдерлась група людей із вимазаними «чем-то черным» обличчями, які залякали його дружину та доньку і забрали значну суму грошей⁶¹.

Подібний «почерк» дає підстави припустити існування організованої групи, яка займалась пограбуваннями. Позаяк збройний напад вирізнявся з-поміж звичних для Києва крадіжок і пересування без документів, це могло змусити поліцейських чиновників приділити йому особливу увагу. Зокрема, наявність нерозв'язаних помітних справ могла вплинути на уявлення про ефективність поліції та викликати невдоволення начальства, а отже, вплинути на кар'єру та забезпечення.

Порівняно рідкісним злочином для Києва середини XIX ст. було і вбивство. Наприклад,

⁵¹ Katherine Antonova & Sergey Antonov, "The Maiden and the Wolf: Law, Gender, and Sexual Violence in Imperial Russia", *Slavic Review* 77 (1) (2018): 100.

⁵² Там само, 102.

⁵³ ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 7709, арк. 238 зв.

⁵⁴ Там само, спр. 3082, арк. 3 зв.

⁵⁵ Там само, спр. 7709, арк. 4 зв., арк. 260 зв.; спр. 8131, арк. 16.

⁵⁶ Там само, спр. 8131, арк. 32 зв., 79 зв.

⁵⁷ Андрій Бойко-Гагарін, «Фальшивомонетництво на українських землях (1795–1917 рр.)» (Дис. д-ра іст. наук, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2021), 158, 160.

⁵⁸ *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных* (Санкт-Петербург: Типография II Собственной Е. И. В. канцелярии, 1845), 71–72.

⁵⁹ ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 8131, арк. 79 зв.

⁶⁰ Там само, спр. 7682, арк. 3–3 зв.

⁶¹ Там само, спр. 8131, арк. 89 зв.

у «Статистическом описании Киевской губернии» йшлося всього про 17 випадків за десятиліття (див. додаток). Для порівняння: лише за 1842–1845 рр. зафіксовано 24 самогубства⁶². У звітах поліцейських чиновників фігурували згадки про знайдені мертві тіла, однак переважно без вказівок на насильницьку смерть. До того ж, здебільшого мова йшла про невідомих людей, переважно маргіналів, знайдених на околицях міста⁶³. Помітним винятком серед цих випадків є хіба що епізод зі скаліченим калузьким міщанином Прокопієм Акімовим. Треба зауважити, що хоча свідок виявив мерця у Звіринецькому кварталі, розслідування (ймовірно, через ширший досвід або більшу кількість ресурсів) доручили приставам двох інших сусідніх частин — Либідської та Печерської⁶⁴. На тлі зафіксованих у місті наглих смертей без слідів насилля вирізняється справа Никифора Демінського, якого знайшли мертвим у власному будинку в Печерській частині із розбитою головою⁶⁵.

Демінський мав доволі скромний чин титулярного радника, проте мав значні статки, адже чимало людей брали у нього гроші під заставу. До того ж, одна із сусідок повідомила, що загиблий якось похизувався перед нею своїми накопиченнями: 30 тисячами рублів у банку в Києві і такою самою сумою — в Одесі⁶⁶. Напевно, не ранг, а впливовість заможного Демінського позначилась на ставленні поліцейських до справи, а отже, і до форми розслідування. У межах слідства було уважно занотовано обставини вбивства: правоохоронці зафіксували єдиний шлях проникнення до кімнати (вікно, що не зачинялось), сліди босих ніг злочинця, а також залишки його трапези⁶⁷. Ці деталі дали змогу окреслити коло підозрюваних.

Укладаючи перелік імовірних злочинців, визначали мотиви, фізичну спроможність заподіяти шкоди, а також «підозрілу поведінку» кожного з них. Зокрема, у списку осіб, яких поліція ретельно перевіряла на причетність до вбивства, опинився купець, який мав проблеми із коштами, а отже міг вирішити їх, вдавшись до пограбування. Інші підозрювані — міщанин, який колись намагався обікрасти кімнату Демінського; дві сусідки, одна з яких мешкала у будинку загиблого, а інша заходила до нього напередодні вбивства; сусідський слуга, який утік із дому

вранці у день трагедії. Значення під час слідства набувало алібі, а також матеріальні докази. Наприклад, одна з жінок опинилась у списку підозрюваних після того, як її свідчення про невідвідування квартири титулярного радника виявились неправдивими. Втім, зрештою не було виявлено нічого «подозрительного» про жодного з тих, кого у межах справи перевірила поліція. Незважаючи на безуспішні зусилля, справу вдалося закрити через розслідування іншого випадку: у затриманого на крадіжці дезертира Потапа Войнова знайшли речі, що вказали на його причетність до вбивства Никифора Демінського⁶⁸.

Отже, дослідження процедури кримінального слідства пропонує нову перспективу в історіографічних дискусіях про роль поліції у Російській імперії першої половини XIX ст. У статті докладно розглянуто процедуру кримінального слідства й чинники, що впливали на його перебіг. Такий підхід дає змогу звернути увагу на позицію поліцейських чиновників під час виконання їхніх обов'язків, що не відповідала пасивному втіленню владних приписів.

Хоча законодавство передбачало нагляд за широким спектром порушень «суспільного спокою», на локальному рівні у Києві була градація кримінальних злочинів. Більшу увагу поліція надавала пов'язаним зі значною матеріальною або фізичною шкодою переступам, що могли привернути увагу начальства, а також справам, що потребували тільки формального слідства, як-от раптові смерті. Саме такі події фіксували у звітності генерал-губернатору. Вияв ретельнішого ставлення до тих чи тих переступів, вочевидь, зумовлювався прагненням створити картину ефективної роботи, пов'язаним із кар'єрними міркуваннями. Показником активної роботи виявлявся сам факт провадження слідства, оскільки у звітах не зафіксовано безпосередніх результатів, як-от затримання порушників. «Нестандартні» злочини впливали на активне застосування усієї процедури розслідування, що передбачала словесне опитування і медичний огляд у випадках, пов'язаних із тілесними ушкодженнями, а також могли зумовлювати зміну деяких практик слідства, як-от територіального принципу. Застосування усього спектра можливих інструментів слід розглядати саме в ракурсі особливого зацікавлення чиновників у справі, що, однак, не було гарантією успішного вирішення. Про це свідчить випадок із вбивством Никифора Демінського, винуватця якого вдалося знайти завдяки випадку, а не зусиллям київських поліцейських.

⁶² Фундуклей, *Статистическое описание*, 159.

⁶³ ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 7709, арк. 16, арк. 25, арк. 35 зв; «О найденном мертвом теле», *Киевские губернские ведомости*, 27 июня, 1853; 19 сентября, 1853.

⁶⁴ ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 8131, арк. 20 зв.

⁶⁵ Там само, спр. 8093, арк. 1.

⁶⁶ Там само, арк. 5, арк. 10 зв., 12.

⁶⁷ Там само, арк. 1 зв. – 2, 10.

⁶⁸ ЦДІАК, арк. 12 зв., 14, 17.

Додаток

Кількість і кваліфікація злочинів у Києві за 1834–1844 рр.⁶⁹

Рік	Кількість злочинів							
	Переміщення без письмових «видів»	Підробка монет	Убивства	«Непотребство»	«Корчемство»	Крадіжка	Пограбування	Підпал
1834	489	–	–	6	3	81	–	1
1835	469	–	–	–	2	64	–	–
1836	483	–	–	–	1	105	–	–
1837	398	–	–	–	–	–	–	–
1838	394	–	–	4	6	15	–	–
1839	391	–	–	8	1	137	1	–
1840	464	–	–	5	–	95	–	–
1841	389	–	2	3	1	87	–	3
1842	579	–	7	–	1	120	1	–
1843	362	11	8	2	4	44	1	–
1844	361	1	–	4	2	52	12	–
Усього	4779	12	17	32	28	988	15	4

⁶⁹ Укладено за: Фундуклей, *Статистическое описание*, 394.

Bibliographic References

- Andreevskiy, Ivan. *Polytseiskoe pravo*. T. 1. *Polytsiya bezopasnosti*. Sankt-Peterburg: tipohrafiya V. V. Prattsa, 1874.
- Antonova, Katherine, & Sergey Antonov. "The Maiden and the Wolf: Law, Gender, and Sexual Violence in Imperial Russia". *Slavic Review* 77 (1) (2018): 99–122.
- Anuchin, Evgeniy. *Materialy dlia ugovolnoy statistiki Rossii: issledovanie o protsentakh ssylaemykh v Sibir'*. Tobol'sk: tipografiya Maykova, 1866.
- Bandurka, Oleksandr. *Politsiia v Ukraini: istoriko-pravove doslidzhennia (pochatok XVIII st. — 1917 r.)*. Kharkiv: Zolota mylia, 2012.
- Barmak, Mykola. *Formuvannia vladnykh instytutsiy Rosiys'koi imperii na Pravoberezhnyi Ukraini (kinets' XVIII — persha polovyna XIX st.)*. Ternopil': Aston, 2007.
- Beliavskiy, Nykolai. *Polytseiskoe pravo (admystratyvnoe pravo)*. Petrograd: Tipohrafiya tovarishchestva "Ekaterynhofskoe Pechatnoe Delo", 1915.
- Boiko-Haharin, Andrii. "Falshyvomonetnytstvo na ukrainskykh zemliakh (1795–1917 rr.)". *Dys. d-ra ist. nauk, DVNZ "Pereiaslav-Khmelnyskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody"*, 2021.
- Borisov, Aleksandr, Malygin, Aleksandr, & Roland Mulukaev. *Politsiia Rossiyskoy imperii*. Moskva: IuNITI-DANA, 2015.
- Butsyk, Andrii. "Kyiv u period rozkladu feodalno-kriposnytskoi systemy (1800–1860 rr.)". In *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR*. T. 8, eds. Petro Tronko et al. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii AN URSSR, 1968.
- "Chast' neofitsial'naia". *Kievskie gubernskie vedomosti*, 14 iunია 1846.
- Deriuzhynskiy, Vladimir. *Polytseiskoe pravo*. Sankt-Peterburg: Sentskaia tipohrafiya, 1911.
- Elistratov, Arkadiy. "Osnovnye nachala administrativnogo prava". In *Rossiyskoe polytseiskoe (admystratyvnoe) pravo. Konets XIX — nachalo XX veka. Khrestomatia*, upor. Yu. Starylov. Voronezh: Yzdatelstvo Voronezhskoho hosudarstvennogo unyversyteta, 1999.
- Eroshkin, Nikolay. *Istoriia gosudarstvennykh uchrezhdeniy dorevoliutsionnoy Rossii*. Moskva: Vysshiaia shkola, 1983.
- Foynitskiy, Ivan. *Kurs ugovolnogo sudoproizvodstva*. T. 1. Sankt-Peterburg: tipografiya tovarishchestva "Obshchestvennaia pol'za", 1912.
- Fundukley, Ivan. *Statisticheskoe opisaniie Kievskoy gubernii*. Sankt-Peterburg: v Tipografii Ministerstva Vnutrennikh del, 1852.
- Gurov, Aleksandr. *Professional'naia prestupnost': proshloe i sovremennost'*. Moskva: Iuridicheskaiia literatura, 1990.
- Iarmish, Oleksandr. *Karal'nyi aparat samodержavstva v Ukraini v kints' XIX — na pochatku XX st.* Kharkiv: Konsum, 2007.
- Ivanovskiy, Viktor. "Uchebnik administrativnogo prava. Politseyskoe pravo. Pravo vnutrennego upravleniia". In *Rossiyskoe politseyskoe (administrativnoe) pravo. Konets XIX — nachalo XX veka. Khrestomatia*, upor. Yu. Starylov, 285–370. Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskoho hosudarstvennogo unyversyteta, 1999.
- "Izvlechenie iz otcheta sankt-peterburgskogo ober-politsmeystera za 1837 god". *Sankt-Peterburgskie vedomosti*, 9 ianvaria, 1838.
- Kholod, Yurii Anatoliiovych. *Zahalna politsiia Rosiiskoi imperii v Ukraini v 1862–1905*. Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk, Natsionalnyi universytet vnurishnikh sprav MVS Ukrainy, 2001.
- Kleandrova, Valentina, & Lev Iakovlev. *Istoriia politzii, politicheskogo syska i kontrrazvedki Rossii v XVIII — nachale XX veka*. Moskva: VSh KGB SSSR, 1985.
- Kokhan, Olena. *Ekonomichne ta pravove stanovyshche kyivskoho mishchanstva u 1782–1870 rr.* Dys. kand. ist. nauk, Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2021.
- Mulukaev, Roland. *Politsiia i tiuemye uchrezhdeniia dorevoliutsionnoy Rossii*. Moskva: Vysshiaia shkola MOOP RSFSR, 1964.
- "Ob otyskanii cheloveka s loshad'iu". *Kievskie gubernskie vedomosti*, 23 iunია, 1855.
- "Ob otyskanii khoziaina". *Kievskie gubernskie vedomosti*, 27 oktjabria, 1856.
- "Ob uvorovannykh veshchakh". *Kievskie gubernskie vedomosti*, 21 iulija, 1851.
- Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Vtoroe sobranie*. T. 8. Sankt-Peterburg: Tipografiya II Otdeleniia Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii, 1834.
- Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Vtoroe sobranie*. T. 9. Sankt-Peterburg: Tipografiya II Otdeleniia Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii, 1835.
- Polybyn, Mykhail. "Povtorytelnyi kurs polytseiskogo prava". In *Rossiyskoe polytseiskoe (admystratyvnoe) pravo. Konets XIX — nachalo XX veka. Khrestomatia*, upor. Yu. Starylov, 241–284. Voronezh: Yzdatelstvo Voronezhskoho hosudarstvennogo unyversyteta, 1999.
- Raef, Marc. "The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth Europe: An Attempt at a Comparative Approach". *The American Historical Review* 80 (5) (1975): 1221–1243.

- Samoilenko, Olena Oleksandrivna. *Kyivska miska politsiia v seredyni XIX — na pochatku XX st.* Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho pry NAN Ukrainy, 2000.
- Sankt-Peterburg. 1703–2003: *Iubileyny statisticheskiy sbornik*, eds. Irina Eliseeva i Elena Gribova. Sankt-Peterburg: Sudostroenie, 2003.
- Sheimyn, Petr. “Uchebnyk prava vnutrenneho upravleniia (polytseiskoho prava)”. In *Rossyiskoe polytseiskoe (admystryatynnoe) pravo. Konets XIX — nachalo XX veka. Khrestomatyiia*, upor. Yu. Starylov, 69–108. Voronezh: Yzdatelstvo Voronezhskoho hosudarstvennoho unyversyteta, 1999.
- Tarasov, Ivan. *Ocherk nauky polytseiskoho prava*. Moskva: Pechatnia S. P. Yakovleva, 1897.
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 442, op. 1, spr. 3082, 4051, 7709, 7447, 7682, 8093, 8131.
- Ulozhenie o nakazaniakh ugovolnykh i ispravitel'nykh*. Sankt-Peterburg: Tipografiia II Sobstvennoy E.I.V. kantseliarii, 1845.
- “Ustav blagochiniia ili politseyskiy”. In *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Pervoe sobrani*. T. 21, 462–488. Sankt-Peterburg: Tipografiia II Otdeleniia Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii, 1830.
- Vospominaniia M. Chalogo. *Kievskaiia starina*. No 10 (1889): 121–142.

O. Krasinko

CRIMINAL INVESTIGATION BY THE KYIV POLICE IN THE FIRST HALF OF XIX CENTURY

The article attempts to analyze the procedure of criminal investigation of crimes by the Kyiv police in the first half of the XIX century. The main approaches to interpreting the activities of the police in historiography are considered, which view law enforcement as a practical embodiment of government policy. From the perspective of power, there was no gradation of crimes, and the investigation was perceived as an equal duty in maintaining order and “good.” According to legislation, the duties of the police included not only criminal investigation but also a range of other functions, such as maintaining urban development, supervising trade activities, and overseeing the moral state of the population through enforcing the prohibition of gambling.

The study outlines the procedure of criminal investigation used in mid-XIX century Kyiv. It is noted that the investigation was closely linked to the testimonies of local residents, who were questioned about the circumstances of the crime as well as their own circle of suspects. Using archival documents, including case materials and reports from the city police, it is highlighted that the handling of cases at the local level was influenced by both governmental directives and the interests of the police officials themselves.

The personal needs and motivations of the city police influenced the formation of reports and communication with higher-ranking officials, as well as the course of the investigation. Police reports were intentionally incomplete, as officials could pay less attention to minor cases that still fell within their jurisdiction and required investigation according to the law. Instead, police officers focused more on notable cases that could provoke a reaction from superiors and raise questions about the effectiveness of the city police’s work, such as high-value thefts or repeated crimes (including armed robberies committed by “people in black” as an example mentioned in the article). The specific characteristics of Kyiv’s local context also influenced the course of cases, as the city police responded more actively to unusual crimes for the region, such as murders. The “unconventional” nature of a committed crime could affect the established procedure of the investigation itself.

Keywords: police, Kyiv, crimes, criminal investigation, XIX century.

Матеріал надійшов 30.06.2023

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)